

## بخش سوم: سیستم حسابداری در رابطه با مصارف بانک و ارائه الگوی پیشنهادی

مصارف بانک، خود از دو قسمت تشکیل می‌گردد:

۱- مصارف تسهیلات اعطائی موضوع ماده ۹ آئین نامه

۲- سایر مصارف

آنچه در رابطه با مصارف و سود حاصل از آن مورد بحث می‌باشد، مصارف دو جزء منابع (منابع بانک و منابع سپرده‌گذاریهای مدت‌دار) در اعطای تسهیلات موضوع ماده ۹ آئین نامه دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا می‌باشند که براساس آن مجموع منابع بانک و سپرده‌گذار در امور مشارکت، مضاربه، اجاره بشرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، سلف، سرمایه‌گذاری مستقیم و جعاله بکار گرفته خواهد شد.

بمنظور بررسی سیستم حسابداری هریک از تسهیلات اعطائی، چگونگی محاسبه سود و بالاخره تنگناها، نارسائی‌ها و پیشنهادات، تسهیلات اعطائی‌رامی‌توان در ۲ گروه بشرح زیر طبقه بندی نمود:

۱- تسهیلات اعطائی که سود واقعی آنها در محاسبات منظور می‌گردد.

۲- تسهیلات اعطائی که عملاً سود حاصل از آنها با نرخ‌های مشخص است.

هر یک از دو گروه تسهیلات مذکور از نظر ویژگیهای مالی و حسابداری، جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱- تسهیلات اعطائی که سود واقعی آنها در محاسبات منظور می‌شود:

دو عقد مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم عمده‌تأ در این گروه قرار می‌گیرند. براساس آئین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (ماده ۲۳) - منظور از مشارکت حقوقی عبارتست از تامین قسمتی از سرمایه شرکتهای سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود.

و براساس ماده ۲۸ همین آئین نامه - سرمایه‌گذاری مستقیم عبارتست از تامین سرمایه لازم جهت اجرای طرحهای تولیدی و طرحهای عمرانی انتفاعی توسط بانکها.

در بررسیهای انجام شده در مورد دو عقد مذکور، براساس یک کار تحقیقی در پایان نامه کارشناسی ارشد (پایان نامه کارشناسی ارشد موسسه بانکداری ایران توسط آقای باطنی) نتایج حاصل از تحقیق گویای اینست که دو عقد مذکور سود واقعی سرمایه‌گذاری را عاید بانک می‌سازند. نتیجه دیگر حاصل از این تحقیق این است که سود واقعی ضمن پوشش تورم، سود مثبت واقعی را عاید بانک نموده است.

عملیات حسابداری در رابطه با دو عقد مذکور در چارچوب حسابداری شرکت‌های سهامی است که عیناً در سیستم بانکی عمل می‌شود و مطابق با استانداردهای حسابداری است و هیچگونه پیشنهاد جدیدی از نظر حسابداری قابل طرح نمی‌باشد.

نکته جالب توجه در مورد این دو عقد این است که علیرغم واقعی بودن عملیات، واقعی بودن سود و بازده بالای آن، سهم تسهیلات اعطائی در این دو عقد در مقایسه با سایر عقود اندک و از روند کاهنده‌ای برخوردار است. نتایج کارهای آماری در خصوص این فرضیه (فرضیه شماره ۳) در ضمیمه مقاله آمده است.

## ۲- تسهیلات اعطائی با نرخ‌های سود ثابت:

در بانکداری سنتی «بهره» یکی از مهمترین و بنیادی‌ترین ابزار سیاست‌های پولی است و مفاهیم و مقررات آن بخوبی تعریف شده. لیکن در قانون عملیات بانکی بدون ربا، سود جایگزین بهره گردیده، لیکن به عنوان یک ابزار سیاست‌های پولی قوی و بنیادی ظاهر نگردیده است. و در صحنه عملیات اجرائی، بانکها بجای سود واقعی بتدریج، نرخ سود ثابت و مشخص در قراردادهای جایگزین آن شده است که این امر دستیابی به اهداف مورد نظر در نظام بانکداری بدون ربا را دشوار نموده است. عقود با نرخ سود مشخص را به دو دسته می‌توان تقسیم بندی نمود: (الف) عقودی که در زمان انعقاد قرارداد، سود آنها قابل شناسائی و اندازه‌گیری است. فروش اقساطی و اجاره بشرط تملیک در زمره این عقود قرار دارند. (ب) دسته دوم عقود هستند که سود آنها در پایان مدت قرارداد قابل شناسائی می‌باشند. مشارکت مدنی، مضاربه، سلف مواردی نمونه از این گروه بحساب می‌آیند. ویژگی گروه اول در استانداردهای حسابداری لزوم تفکیک درآمد حاصل از معاملات به دو عنصر سود و بهره و ویژگی گروه دوم ضرورت تسهیم درآمد که در پایان قرارداد حاصل می‌شود به دوره‌های مختلف مالی می‌باشند. خصوصیات هریک از دو گروه قراردادهای مورد بحث در ارتباط با جنبه‌های مالی و حسابداری ذیلاً آورده می‌شود:

### الف - عقودی که در زمان انعقاد قرارداد سود آنها قابل شناسائی است

#### (۱) فروش اقساطی

در آئین نامه تسهیلات اعطائی بانکها:

فروش اقساطی، خرید اقلام مورد تقاضای مشتری و فروش آن بصورت اقساط تعریف گردیده است.

فروش اقساطی می‌تواند جهت تامین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، وسائل تولید، ماشین‌آلات و تاسیسات و همچنین مسکن انجام شود.

در رابطه با این عقد نکات زیر قابل ذکر است:

۱- براساس استانداردهای حسابداری درآمد حاصل از فروش اقساطی از دو قسمت تشکیل می‌شود: سود و بهره، سود عبارت از تفاوت بین قیمت خرید و فروش می‌باشد و بهره نتیجه اعتباری است که به خریدار برای رد دین خود در مدت اقساط پرداخت می‌نماید.

از نظر ثبت حسابداری، سود و بهره در دو حساب جداگانه منظور و در حساب سود و زیان انعکاس می‌یابد. گرچه روش‌های مختلفی برای ثبت عملیات آن وجود دارد، لکن روش معمول این است که سود در زمان فروش و بهره متناسب با زمان در دوره‌های مالی منظور می‌گردد.

۲- در معاملات فروش اقساطی، کالا بلافاصله پس از انعقاد قرارداد به مالکیت مشتری در می‌آید.

با توجه به اینکه درآمد حاصل از فروش براساس استانداردهای موجود در حسابداری، در موقع انتقال مالکیت شناسائی می‌شود و سود مورد احتساب در این عقد طبق آئین نامه عملیات بانکی بدون ربا بر مبنای زمان محاسبه می‌گردد و در حساب سود معاملات سالیانه آینده منظور می‌گردد، نحوه عمل مبتنی بر دیدگاه سود حاصل از اعتبار می‌باشد (زیرا که در هر سال متناسب با زمان و مبلغ بدهی قسمتی از سود بحساب آن سال منظور می‌گردد).

در توجیه این امر می‌توان به برگشت قسمتی از سود تحت عنوان تخفیف در زمانی که مشتری بدهی خود را زودتر واریز می‌کند می‌توان اشاره نمود. اصولاً مداخله زمان و مدت در محاسبه برگشت سود متعلقه، با این اصل قانونی که سود ناشی از تسهیلات اقساطی را سود فروش تلقی می‌نماید مغایرت دارد.

۳- بانکها عملاً در عقد فروش اقساطی، نظارت چندانی در خرید و فروش اقلام موضوع قرارداد معمول نمی‌دارند و ثبت‌های خرید و فروش در این عقد در دفاتر بانک بیشتر جنبه تشریفاتی دارد تا واقعی و لذا احتمال صوری بودن معامله همواره وجود دارد که به تبع آن صحت تسهیلات اعطائی فروش اقساطی را با تردید مواجه می‌سازد.

۴- گذشته از ایرادات مذکور در بندهای ۱ و ۳ نرخ سود مورد احتساب در عقد فروش اقساطی و مقایسه آن با نرخ تورم بالاخص در سالهایی که نرخ تورم در کشور بالا است، نرخ سود ممکن است حتی تورم را پوشش ندهد و سود منفی عاید بانک سازد.

پیشنهادهای اصلاحی در رابطه با عقد فروش اقساطی که در نظام بانکداری سنتی ذاتاً یک قرارداد اعتباری است و علاوه بر سود ناشی از تفاوت بین قیمت تمام شده و بهای فروش نقدی، مابقی به عنوان هزینه اعتبار براساس نرخ بهره محاسبه می‌شود بشرح زیر است:

(۱) در تطبیق دو عنصر سود و بهره در نظام بانکداری سنتی و مقایسه آن با عامل سود در نظام بانکداری بدون ربا و اینکه اگر خریدار اقساطی بدهی خود را زودتر پرداخت کند، قسمتی از سود به عنوان تخفیف برگشت می‌شود، این حالت را می‌توان در نظر گرفت که اگر خریدار اقساطی،

در روز بعد از انجام معامله تمام وجه اقساط را پرداخت نماید، عملاً باید تمام یا قسمت عمده‌ای از سود محاسبه شده برگشت شود، می‌توان نتیجه گرفت که تمام یا سهم عمده‌ای از سود در فروش اقساطی از دیدگاه حسابداری این عقد منطبق با بهره در نظام بانکداری ربوی است، ضمن آنکه آنچه به عنوان سود تلقی می‌شود بر مبنای نرخ مشخص و بر حسب زمان محاسبه می‌گردد. البته می‌توان بر اساس مندرجات آئین نامه استدلال نمود که خریدار مورد معامله را به رقم مشخص خریداری می‌نماید و بهای آن را به اقساط می‌پردازد ولی مفاد آئین نامه با روش محاسباتی سود بر مبنای زمان با نرخ مشخص نمی‌تواند خلاء وجود بهره در تطبیق با نظام حسابداری سنتی این عقد را پر کند.

(۲) گذشته از مورد فوق، حداقل این انتظار را می‌توان داشت که آنچه را اضافه بر قیمت تمام شده و تحت عنوان سود دریافت می‌گردد، بگونه‌ای باشد که جمع ارزش حال دریافتی‌های بانک در مقایسه با قیمت تمام شده عددی مثبت باشد و این امر مستلزم افزایش نرخ سود تسهیلات فروش اقساطی و تغییرات سالانه آن بر اساس و هماهنگ با نرخ تورم در جامعه است.

(۳) با اعمال کنترل و نظارت، سعی گردد عمل واقعی خرید و فروش صورت پذیرد تا از احتمال صوری بودن معاملات فروش اقساطی جلوگیری شود و عملیات حسابداری مبتنی بر یک عقد و عملیات واقعی باشد.

#### (۲) اجاره بشرط تملیک

بر اساس آئین نامه تسهیلات اعطائی:

اجاره بشرط تملیک عقد اجاره‌ای دست که در آن شرط شود مستاجر در پایان مدت اجاره و بشرط عمل به شرائط مندرج در قرارداد عین مستاجر را مالک گردد.

ایرادات مورد بحث در زمینه این عقد عمدتاً ثابت بودن نرخ سود و آثار مترتب بر آن می‌باشد که بحث اصلی در این خصوص در مورد فروش اقساطی انجام پذیرفت.

در یک اجاره مالی، بانک بنا به درخواست مشتری خود، ماشین‌آلات و با تجهیزاتی را خریداری می‌کند و آنها را در مقابل پرداخت‌های دوره‌ای، تا حدودی شبیه به اجاره بهاء به مشتری ذیربط اجاره می‌دهد که این نوع اجاره، هزینه عادی بهره و استهلاک ماشین‌آلات و تجهیزات یاد شده را جبران می‌کند. اجاره کننده ریسک تجاری معامله را تقبل می‌کند و در عین حال بانک انتظار دارد قرارداد اجاره برای دوره معینی ادامه داشته باشد و مبلغ اجاره طی دوره قرارداد پرداخت شود. بدین ترتیب قرارداد اجاره شبیه پرداخت وام بلند مدت به تضمین وثیقه است و بمنظور تامین مالی خرید ماشین‌آلات و تجهیزات بکار می‌رود.

در این نوع قراردادهای، مبالغ اجاره پرداخت نشده باید معادل با ارزش باقیمانده تجهیزاتی که تامین مالی شده‌اند باشد و استهلاک انباشته تجهیزات مزبور عموماً با پرداخت‌های اصل یک



وام بلندمدت برابر باشد. در قراردادهای اجاره، اگر اجاره کننده شرایط قرارداد را رعایت نکند و بانک را با وثیقه‌ای که یا غیر قابل بازیافت است و بطور مناسبی نگهداری نشده و یا در بازار داخلی ارزش فروش مجدد آن ناچیز است رها کند، عملیات اجاره ممکن است برای بانک موجب زیان اعتباری شود. بهر حال عقد اجاره بشرط تملیک براساس آنچه در نظام حسابداری سنتی آن عمل می‌شود ذاتاً یک قرارداد اعتباری است و آنچه را تحت عنوان اجاره یا سود بانک در رابطه با این عقد دریافت می‌شود با توجه به روش محاسباتی آن با نرخ مشخص و بر مبنای زمان می‌توان مصداقی از بهره دانست که در نظام حسابداری این قرارداد به روش سنتی عمل می‌شود. پیشنهاد اصلاحی در رابطه با این عقد، گذشته از جنبه بحث مربوط به ماهیت سود آن، این است که نرخ سود بگونه‌ای تنظیم شود که سود واقعی این عقد هماهنگ با نرخ تورم تعدیل گردد.

#### ب - عقود که سود آنها در پایان مدت قرارداد قابل شناسایی است:

(مضاربه، مشارکت مدنی، سلف و ....)

##### (۱) مضاربه

بر اساس ماده ۳۶ آئین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، "مضاربه قراردادی است که بموجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تامین سرمایه می‌گردد با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله شریک شوند. از ویژگیهای این عقد می‌توان نکات زیر را برشمرد:

۱- مضاربه جزء عقود است که سود مورد انتظار آن در پایان مدت قرارداد قابل شناسایی و اندازه‌گیری می‌باشد.

۲- مضاربه ذاتاً عقد غیر ربوی می‌باشد ولی آنچه در عمل در مضاربه اعطائی توسط بانکها انجام می‌شود به نظر می‌رسد بیشتر مطابقت شکلی با این عقد دارد تا مطابقت ماهوی. زیرا بجای اینکه سود مضاربه در پایان مدت قرارداد و بهنگام فروش کالا، از تفاوت بین قیمت خرید و قیمت فروش محاسبه گردد و سود سهم بانک مشخص شود، بانک مرکزی براساس مصوبات شورای پول و اعتبار حداقل سود مورد انتظار تسهیلاتی را که سود آنها در آینده تحقق می‌یابد براساس درصد در سال تعیین می‌کند که واقعی بودن سود را زیر سوال قرار می‌دهد بالاخص آنکه پائین بودن نرخ سود در مقایسه با نرخ تورم، زیان واقعی عاید بانک می‌سازد.

۳- بدلیل نرخ سود ثابت، بانک چندان توجهی به واقعی بودن معامله معمول نمی‌دارد و احتمال صوری بودن آن نیز می‌تواند مطرح باشد و اطمینان نسبت به مانده تسهیلات اعطائی مضاربه را مورد تردید قرار دهد.

## (۲) مشارکت مدنی

مشارکت مدنی نیز به مانند مضاربه ذاتاً عقد غیر ربوی است که سود مورد انتظار آن در پایان مدت قرارداد قابل شناسائی است.

از نظر استانداردهای حسابداری با توجه به طولانی بودن این عقد (بیش از یکسال) باید با انجام ارزیابی در پایان هر سال، سود هر سال شناسائی گردد، لکن با توجه به اینکه نرخ سود ثابتی اعمال می‌شود، عملاً سود هر سال بحساب منظور می‌گردد ولی سود ثابت نه سود واقعی، زیرا در پایان مدت قرارداد قیمت تمام شده و قیمت بازار فروش مبنای محاسبه سود قرار نمی‌گیرد.

نرخ مشخص سود و انعکاس آن در حسابها براساس شیوه محاسبه بهره، شکل اجرائی آن را مشابه روش بهره جلو می‌دهد.

(۳) منظور از معامله سلف، پیش خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین می‌باشد (ماده ۴۰ آئین نامه فصل سوم قانون) و بر اساس ماده ۴۱ بانکها می‌توانند، بمنظور ایجاد تسهیلات لازم.... مبادرت به پیش خرید محصولات تولیدی آنها نمایند.

نکته‌های مهم در رابطه با این عقد این است که عملاً تحویل و تحول کالا توسط بانک صورت نمی‌گیرد و آنچه مشهود است تشریفات بودن ثبت‌های حسابداری مربوط به پیش خرید و فروش کالا می‌باشد.

نرخ سود با فرمول ثابت و بصورت یکجا، زمان پرداخت کسر می‌شود و در معامله کالا شرایط روز بازار و تعیین قیمت کالا در بازار تقشی ندارد. نرخ سود تعیین شده نیز پوشش کافی جهت تورم نمی‌باشد و عملاً با نرخ سود واقعی منفی در سالهای تورمی مواجه است.

عدم توجه به واقعی بودن معامله سلف احتمال صوری بودن تسهیلات پرداختی در این عقد را بوجود می‌آورد که این خود می‌تواند اطمینان نسبت به حجم تسهیلات اعطائی را با تردید مواجه سازد.

علاوه بر موارد مشروحه در فوق تسهیلات مصوب برای هر یک از بخش‌های اقتصادی

شامل:

کشاورزی، صنعت و معدن، ساختمان، مسکن و بخش بازرگانی با عملکرد بانکها طی دوره مورد بررسی‌ها (۷۴-۱۳۶۶) متفاوت بوده است بطوریکه حجم تسهیلات اعطائی در هر یک از بخش‌ها بمراتب بیشتر از ارقام مصوب بوده است و این امر عملکرد نظارت کافی بر چگونگی و سقف اعطای تسهیلات را مشخص می‌سازد.

نتایج حاصل از بررسی تسهیلات اعطائی توسط بانکها را می‌توان بشرح زیر خلاصه نمود:

(۱)- سود حاصل از اکثر تسهیلات اعطائی با تئوریهای سود همخوانی ندارد.

(۲)- روش محاسبه سود تسهیلات اعطائی بگونه‌ای است که سود مورد انتظار بانک را به

عنوان وکیل در مقابل سپرده‌گذاران تأمین نمیکند و عملاً منجر به زیان سرمایه‌گذاران نهائی (سپرده‌گذاران) میشود.

(۳)- در مورد تسهیلات اعطائی با نرخ‌های سود مشخص، احتمال صوری بودن عملیات وجود دارد که این امر ارقام دفتری بانکها را زیر سؤال قرار میدهد.

(۴)- برخی ثبت‌های حسابداری در مورد تسهیلات اعطائی با نرخ سود مشخص بیشتر جنبه تشریفاتی دارد تا واقعی.

### **بخش چهارم: تهیه شاخص‌های مالی متناسب با سرفصل‌های نظام بانکی بدون ربا**

بانکها، موسساتی هستند که در نظام‌های اقتصادی نقش برجسته‌ای را در ساختارهای پولی و مالی برعهده دارند از این رو تجزیه و تحلیل کارآئی آنها می‌تواند ارقامی را بدست دهد که خود به عنوان معیارهای سنجش اقتصادی در هر کشور بکار گرفته شود.

مطالعه گزارش‌های مالی یک بانک می‌تواند در مورد آنچه بانک انجام می‌دهد، شامل ارقامی که گزارش‌های مالی نشان می‌دهد، و تا حدی در مورد اینکه ارقام تا چه حدی دستکاری شده‌اند، شناختی ارائه کند.

در این رابطه باید مقیاس‌ها و شاخص‌هایی بکار گرفته شود تا وضعیت مالی بانک و کارآئی مدیریت بانک را مشخص سازد.

بیشتر تحلیل‌گران، تحلیل‌های مقایسه‌ای بانکهای مشابه در یک بازار ملی را ترجیح می‌دهند. در این روش‌ها بانکها با توجه به نوع فعالیت‌های عمده‌شان گروه بندی شده و هر یک در مقابل سایر بانکهای هم تراز و هم گروه خود مورد بررسی قرار می‌گیرند.

برای انجام این کار، باید ابتدا اطلاعات اولیه شناخته شده، سپس این اطلاعات در قالب یک چارچوب از پیش تعیین شده که همه عوامل لازم برای تجزیه و تحلیل مالی را در بر دارد پیاده شوند. به این ترتیب مبنای مقایسه‌ای معتبر و سازگاری ایجاد می‌شود.

یک تحلیل‌گر، چه زمانی باید نگران وضعیت مالی بانک باشد؟ یک تحلیل‌گر مجرب با بررسی ترکیب گزارش ترازنامه یا حساب سود و زیان و نسبت‌های ترکیبی می‌تواند نتیجه‌گیری نماید که روابط بین ارقام چه ساختاری از وضعیت مالی بانک را نشان دهد.

مفیدترین اطلاعات برای بررسی و مقایسه عملکرد بانکها استفاده از شاخص و ثبت‌های مالی است. در این رابطه توجه به وجود اختلافات موجود در قوانین بانکداری، شرایط اقتصادی، اندازه بانک و عوامل متعدد دیگر نشان می‌دهد که بایستی بانکها را با توجه به خصوصیات مختلف گروه‌بندی نموده و سپس آنها را با توجه به ثبت‌ها و شاخص‌های مالی با هم مقایسه کرد.

در نظام بانکداری ایران، که در واقع شیوه نوین در نظام بانکداری را ارائه داده است، سنجش

کارآئی بانکها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و ضرورت دارد تا نسبت به تهیه مقیاس‌هائی که مناسب با سرفصل‌های حساب بانکها باشد و بر آن اساس بتوان آنها را مورد ارزیابی قرار داد، اقدام گردد.

البته ذکر این نکته مهم است که هرگونه عوامل محدود کننده در عملیات بانکداری امکان تجزیه و تحلیل رامشکل می‌سازد، و در نظام بانکداری ایران نیز به علت وجود تسهیلات تکلیفی و دولتی و مقررات و شیوه‌های اجرائی که فعالیت بانکها را از حالت رقابتی خارج ساخته است تهیه و استفاده از معیارهائی برای تجزیه و تحلیل صورتهای مالی کار چندان آسانی نخواهد بود. معهذا باید قدم‌های اولیه برداشته شود بامید آنکه با تقویت نهادهای پولی و بانکی، انجام این مورد میسر گردد.

بررسی مقدماتی اولیه نشان میدهد که سیستم بانکداری در ایران در مقایسه با نظام بانکداری جهانی بر اساس شاخص‌های کارآئی، از کارآئی بسیار ضعیفی برخوردار است.

#### **بخش پنجم: بررسی روش‌های حسابداری در دفاتر دریافت کنندگان تسهیلات مالی**

در این بخش براساس بررسی‌های انجام شده در مورد روش‌های حسابداری ۹۰ شرکت که از بانکها در رابطه با سه عقد مشارکت مدنی، سلف و فروش اقساطی تسهیلات دریافت داشته‌اند و با انجام کارهای آماری، فرضیه شماره (۵) که طی آن عنوان گردیده:

«ثبت عملیات حسابداری در دفاتر دریافت کنندگان تسهیلات بانکی ربوی است» مورد آزمون قرار گرفته است.

دفاتر و روش‌های حسابداری مورد عمل شرکت‌ها (۹۰ شرکت مورد نمونه) در مورد تسهیلات دریافتی از بانکها از طریق سه عقد فوق‌گویی این است که شرکت‌های دریافت کننده تسهیلات، وجوه دریافتی را عمدتاً در سرفصل وامهای دریافتی و سهم سود پرداختی به بانک به عنوان هزینه‌های مالی در دفاتر خود ثبت نموده‌اند.

روش‌های حسابداری دریافت کنندگان تسهیلات از بانک‌ها که به تسهیلات دریافتی با نگرش نوعی وام برخورد می‌کنند نشان می‌دهد که جامعه هنوز به نظام جدید بانکداری شناخت کافی پیدا ننموده و یا اینکه برای آنها شبه ربوی بودن عقود جدید وجود دارد.

ثبت حسابها به روش ربوی در حسابهای دریافت کنندگان تسهیلات از بانکها، علاوه بر آنکه کنترل متقابل حسابهای بانکها را با آنها مشکل می‌سازد، صحت حساب سود و زیان آنها را با تردید مواجه می‌سازد، بطوریکه استنباط قراردادهای مورد بحث بصورت وام موجب می‌شود که سهم سود پرداختی به بانک به عنوان هزینه‌های مالی در سرفصل هزینه منظور گردد که به تبع آن جمع هزینه‌ها افزایش یافته و بر سود و زیان شرکت تاثیر می‌گذارد که خود می‌تواند مالیات شرکت را تحت تاثیر قرار دهد.



**عقد مشارکت مدنی:**

| درصد | تعداد شرکتها | سرفصل های استفاده شده جهت ثبت عقد                               |
|------|--------------|-----------------------------------------------------------------|
|      |              | تسهیلات اعتباری بانکها                                          |
| ۲۳   | ۲            | تسهیلات بانکی (پرداختی) - تسهیلات (وامها) اعطایی (دریافتی) بانک |
| ۳۰   | ۹            | وامهای پرداختی (کوتاه مدت)                                      |
| ۱۳   | ۴            | حصة جاری تسهیلات مالی دریافتی                                   |
| ۷    | ۲            | اعتبارات عقود اسلامی - اعتبارات با شرایط عقود اسلامی            |
| ۱۳   | ۴            | تسهیلات مالی دریافتی                                            |
| ۷    | ۲            | حصة جاری تعهدات (وامهای) بلندمدت                                |
| ۱۰۰  | ۳۰           | جمع                                                             |

**عقد فروش اقساطی:**

| درصد | تعداد شرکتها | سرفصل های استفاده شده جهت ثبت عقد                         |
|------|--------------|-----------------------------------------------------------|
| ۱۷   | ۵            | وامهای پرداختی                                            |
| ۳    | ۱            | حصة جاری تسهیلات مالی دریافتی                             |
| ۳    | ۱            | تسهیلات مالی دریافتی                                      |
| ۳۴   | ۱۰           | تسهیلات و اعتبارات دریافتی کوتاه مدت                      |
| ۷    | ۲            | تسهیلات دریافتی به موجب عقود اسلامی (در قالب عقود اسلامی) |
| ۳    | ۱            | وامهای کوتاه مدت دریافتی (عقود اسلامی)                    |
| ۳    | ۱            | اعتبارات دریافتی از بانکها                                |
| ۳    | ۱            | اعتبارات بانکی - عقود اسلامی                              |
| ۲۴   | ۷            | تسهیلات دریافتی از بانکها                                 |
| ۳    | ۱            | وامها و تسهیلات بانکی                                     |
| ۱۰۰  | ۳۰           | جمع                                                       |

**عقد سلف**

| درصد | تعداد شرکتها | سرفصل های استفاده شده جهت ثبت عقد                 |
|------|--------------|---------------------------------------------------|
| ۲۰   | ۶            | وامهای پرداختی                                    |
| ۳    | ۱            | حصة جاری تسهیلات مالی دریافتی                     |
| ۲۴   | ۷            | تسهیلات مالی دریافتی                              |
| ۳    | ۱            | وام دریافتی                                       |
| ۷    | ۲            | تسهیلات بانکی دریافتی                             |
| ۳    | ۱            | تسهیلات پرداختی                                   |
| ۷    | ۲            | وام کوتاه مدت                                     |
| ۱۷   | ۵            | تسهیلات دریافتی از بانکها                         |
| ۷    | ۲            | وامها و تسهیلات بانکی                             |
| ۳    | ۱            | وامهای پرداختی کوتاه مدت (عقود اسلامی)            |
| ۳    | ۱            | بستانکاران بانکها - اعتبارات با شرایط عقود اسلامی |
| ۳    | ۱            | حصة جاری تسهیلات دریافتی - عقود اسلامی            |
| ۱۰۰  | ۳۰           | جمع                                               |

روش صحیح اجرای عملیات حسابداری در مورد هر یک از تسهیلات دریافتی از بانکها، از جمله عقود مشارکت مدنی، فروش اقساطی و سلف باید بگونه‌ای باشد که سود حاصل از عملیات هر یک از سه عقد، بطور جداگانه براساس اطلاعات دفتری محاسبه و سپس به دو قسمت: سهم سود شرکت و سهم سود بانک تقسیم گردد. سهم سود بانک از حساب تقسیم سود مربوط به هر یک از عملیات استخراج و به بانک طرف قرارداد داده شود و سهم سود شرکت، به حساب سود و زیان آن شرکت منظور گردد.

سرفصل‌های مورد استفاده شرکت‌های دریافت کننده تسهیلات بانکی در مورد ۹۰ شرکت مورد مطالعه بشرح پیوست، برخورد ربوی با تسهیلات دریافتی از بانکها را نشان می‌دهد.

### بخش ششم: خلاصه و نتیجه‌گیری و پیشنهادات

#### خلاصه و نتیجه‌گیری:

در صفحات قبل براساس مسائل مطروحه در رابطه با عملیات بانکداری بدون ربا، از نظر تطبیق مفاد قانون با آئین نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرائی و چگونگی اجرای آنها در نظام بانکی مسائل مورد بحث در چارچوب یک فرضیه اصلی و ۵ فرضیه فرعی مطرح گردید. فرضیات عنوان شده در چارچوب مبانی نظری و تطبیق آن با روش‌های اجرائی مورد آزمون قرار گرفت که نتایج حاصل صحت فرضیات را نشان داد. نتایج مستخرجه از فرضیات بشرح زیر می‌باشد:

۱- در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، سود مورد احتساب واقعی نبوده و بنحو صحیح در دفاتر عمل نمی‌شود.

۲- در تسهیلات اعطائی با نرخ سود ثابت، سود مورد احتساب واقعی نبوده عملیات اجرائی و نظارتی بانک، در مورد این عقود ضعیف و برخی ثبت‌های حسابداری آن با ماهیت اجرائی عقود همخوانی ندارد.

۳- در تسهیلات اعطائی با نرخ‌های سود از قبل تعیین نشده، سود مورد احتساب واقعی بوده، عملیات اجرائی و نظارتی بانک در مورد این عقود قوی‌تر و ثبت‌های حسابداری آن با ماهیت اجرائی عملیات همخوانی دارد.

۴- اعطای تسهیلات تکلیفی و دولتی، روش‌های محاسباتی سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطائی و نقصان عوامل رقابتی موجب کاهش کارائی، تجهیز منابع و تخصیص بهینه آن گردیده است.

۵- ثبت عملیات حسابداری در دفاتر دریافت کنندگان تسهیلات بانکی با نحوه ثبت دفاتر بانک هماهنگ ندارد و بصورت ربوی انجام می‌پذیرد.

### پیشنهادهات:

با توجه به نتایج حاصل از آزمون فرضیات، پیشنهادات زیر جهت اصلاح مالی و حسابداری ارائه می‌گردد.

(۱) بمنظور اطمینان از واقعی بودن عقود و اینکه تسهیلات پرداختی در رابطه با هر یک از عقود به مصرف مربوطه خواهد رسید، بانک‌ها بخش اجرائی و نظارتی خود را تقویت نمایند، بطوریکه آئین نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرائی بنحو مطلوب رعایت گردد.

اجرای مورد فوق موجب می‌شود ثبت‌های حسابداری با ماهیت اجرائی عملیات منطبق گردد و ارقام دفتری یا ارقام واقعی تسهیلات اعطائی مطابقت داشته باشد.

(۲) در رابطه با عقود که ذاتاً ربوی نیستند (مانند مضاربه، سلف و مشارکت مدنی)، ولی نحوه محاسبه سود با نرخ مشخص و بر حسب مدت، شبه ربوی بودن را ایجاد می‌نماید و سهم سود بانک کمتر از واقعیت می‌باشد که با عرف تجارت و اقتصاد مطابقت ندارد، پیشنهاد می‌شود، در محاسبه سهم سود بانک نرخ در نظر گرفته شود که علاوه بر پوشش تورم، حداقلی به عنوان سود واقعی در نظر گرفته شود.

روش اجرائی آن بدینگونه است که در ابتدای هر سال براساس شاخص‌های قیمتی برآوردی در بخش‌های مختلف درصدی به عنوان سود به آن افزوده شود و نرخ سود تسهیلات اعطائی در هر بخش مشخص گردد.

روش مذکور سود رابه واقعیت نزدیک خواهد کرد، لکن در نحوه محاسبات کماکان شبه ربوی بودن وجود دارد. البته با توجه به مشکلات در روش اجرائی و اینکه سود بانک به سود واقعی نزدیک می‌شود، این شبه نیز بتدریج کمرنگ خواهد شد.

(۳) در رابطه با عقود که در تطبیق با نظام حسابداری معاملات مشابه آن در نظام غربی، سود سهم بانک ترکیبی است از سود + بهره و روش محاسباتی بانک نیز شبه ربوی بودن را ایجاد می‌نماید (فروش اقساطی، اجاره بشرط تملیک، ....) بعلاوه سهم سود بانک به گونه‌ای است که ممکن است تورم (کاهش قدرت خرید پول) را جبران ننماید، در این رابطه پیشنهاد بشرحی است که در بند (۲) بالا گفته شد.

(۴) در مورد محاسبه سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، مفاد آئین نامه در رابطه با نحوه تقسیم سود دقیقاً رعایت شود و سود حاصل از اعطای تسهیلات (موضوع ماده ۹ آئین نامه) به نسبت منابع بین سپرده‌گذاران و بانک تقسیم شود و در روش حسابداری آن سود پرداختی به سپرده‌گذاران به عنوان هزینه در دفاتر نشان داده نشود.

(۵) با توجه به اصلاحیه سرفصل‌های دفاتر کل بانکها توسط بانک مرکزی که اخیراً به بانکها